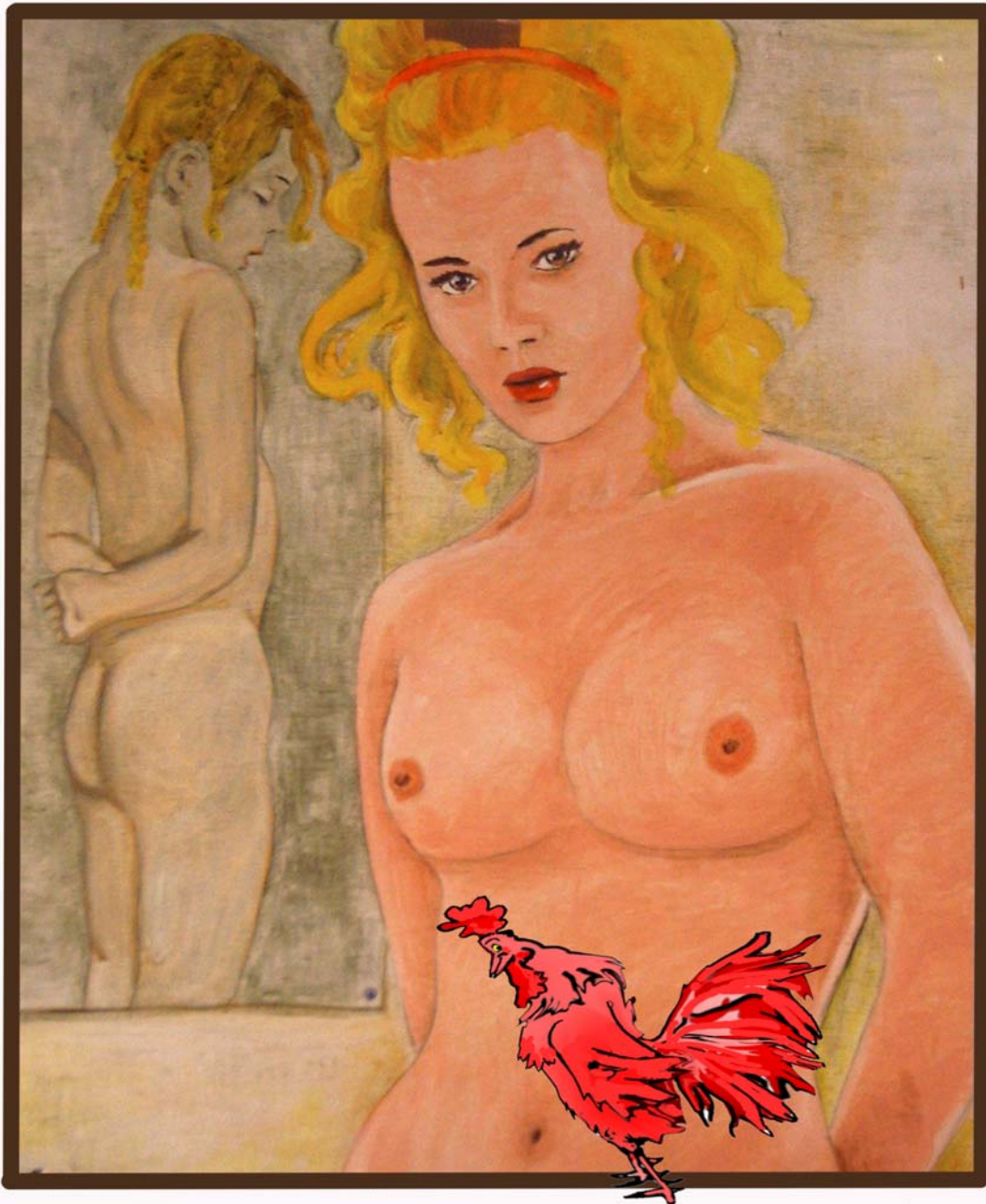

AHAN 2011* L° 59

LI RANTOELE

Gazete di prôze nèn racontrece ki rexhe tos les troes moes.
publiyeye pal "RANTOELE" - soce nèn recwârlante (a.s.b.l.)
avou l' aspalaedje del Kiminâlté Walonreye-Brussele

Mwaisse sicrijheu : L. Mahin - Dessins : Djozé

Eplaidêu responsåve : Pire Otjâcques

19, rûe d' la Hasse, 6840 Li Tchesteu - Bureau de dépôt : 6840-Neufchâteau

Pris : 3 uros å limero ; abounmint po èn an : 12 uros (20 po l' etrindjir)

å conte 068-2204305-07 (IBAN BE74 0682 2043 0507)

Li mot « rantoele »

Li mot "rantoele", c'est dandjreus on riscôpaedje [mécoupure] do shuvion [suite de mots] « l'arantoele » (l'araegneye, l'arincrin). On l' d'ijheut purade so l'Ârdene, el Province do Lussimbork, la k' i s' prononciève *ranteûle, ranteûye, rantûye, rantûle, rantôye, rantoûye, rantoûle, rantwèle, rantwâye, rantwaye, rantwale, evnd.* (ALW 9).

Li Rantoele-soce

Li Rantoele-soce, c'est ene Soce Nén Recwârlante (S.N.R., a.s.b.l.) k' a stî metowe so pîs e 1996 pa Tiri Dumont, Lorint Hendschel, Lucyin Mahin, Pire Otjacques & Stefane Quertinmont.

Po pus di racsegnes, alez sol Wikipedia walon, et potchî a "Li_Rantoele_(soce)".

Li Rantoele-gazete

Li Rantoele-gazete eplaidre sovint des ârtikes e **rfondou walon** (orthographe wallonne unifiée). Mins pacô, nos eployans eto des **rfondants walons**, ki wâdnut sacwants traits des accints do payis. Metans, dins cisse Rantoele ci, les scrijhaedjes da Jean Goffart, Louis Baidjot li deujhinme da François Nyns eyet l'BD da José Schoovaerts. Ki : brâmint di ces tecses la sont-st eplaidîs, come li scrijheu(se) les a-st ortografyî, sol waibe « li walon d' emon nozôtes » <http://walon.cultureforum.net/>

publijôu rîpîrîs: One Sakî, t. do Tûbîdron 14 B-5110 One Sadjî
Mwint n° 0, dîcîmbe 94; passe d'êvôyadje: Nûmbr 1

Li Rantwèle

On foye (a vni) po les rdjâzêtes do walon - n° 0 - 10 frs

Responsâvisté

Les scrijheu(se)s sont responsâves di çou k' i (ele) sicrijhnut, et les dessineus di çou k' i croyelnut.

Abondroets

Les scrijhaedjes del Rantoele polèt esse riprins tot marcant Bén l' sourdant.

Les textes publiés dans "Li Rantoele" peuvent être repris en citant la source.

Et n' rovyîz nén ki :

xh se prononce généralement **ch** et **jh** se prononce **j** (les 2 se prononcent **h** a Liège); **ea** se prononce **ia** ou **ê** (fr. eau); **én** se prononce généralement **in** (**én** ou **é** a Charleroi); **ae** se prononce généralement **a** (**è** a Liège, **â** a Charleroi dans le suffixe -âdje), **oe** se prononce généralement **wè** (**eû** a Liège, mais aussi **è**, **û**, **ë**, **wa**, **ou**, **wè**, etc.), **sch** se prononce **sk** ou **ch** (mais **h** a Liège); **oi** se prononce **wa** a Namur, **wè** a Liège, **ôn** a Charleroi et **ou** a Nivelles, **â** se prononce **au** a Namur, **â** en Haute-Ardenne, et variablement **au**, **â**, ou **a** a Charleroi; **ô** se prononce nasalisé en Ardenne et à l'Est du Brabant (presque **on**), et **ou** a Nivelles; **sh** se prononce **ss** a l'Est et **ch** a l'Ouest; **oen** se prononce souvent **on** a l'Est et **win** a l'Ouest.

Les linguistes appellent ces lettres des **diasystèmes** ou **archigraphèmes**. E walon, on dit **betchfessîs scrijhas**, (do viebe "betchfessî", *placer tête-bêche*).

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent **è**. *remantchî = rêmantchî*; soce nén *rècwârlante*.

La lettre **é** ne s'écrit que si elle représente un phonème du wallon (*ceréjhe, tuzé*). Mais pas si elle provient d'un calque du français (*prezinter, republike (lire è)*).

Di traze a catoize

Noveas lives

DJustin Titôrvâ vénrè à monde li vénrdi 7 d' octôbe a 7 eures al nute a Tcheyou. Vos î estoz les bénvnous (-owes) po lyi apoiter « l' ôr et l' ecinse », come les Rwès Mâdjes. Disk' a ç' djoû la, li live pout esse atchté 18 uros + 5 uros s' i vos l' fât evoyî. Après, ci serè 20 € Conte BE78 0682 1708 2286 do Muzêye del Parole, 6900 Mâtche-el-Fâmene; tel 084 34 45 83 – emile :

museedelap parole@gmail.com

Loukîz eto p. 24

E corti des fâves (*ô co(u)rti dès fôves*): Ene ramexhnêye di novelès fâves (nén des redjârbaedjes da Lafontaine) eplaidées avou on CD på CLRE. 15 € (pôrt divins), Racsegnes : 44, Bd Yopôl II, buro 1A 125, 1080 Brussele. bernadette.jassogne@cfwb.be

Discomelaedje d' on noer poyon foû scwere

Roman da Jacques Desmet. 10 €, et 4 € d' rawete po l' evoyaedje à conte IBAN BE11 0001 8048 3048 BIC BPOTBEB1

Bates

« on scrijheu ... on djheu / ene sicrijheuse ... ene dijheuse » (Un auteur ... une voix) del RTBF/Spitantisté & l' CRLE On tecse e walon et on recitaedje di ci tecse la pa ene ôte djin (di dpus d' 15 ans), relî do scrijheu ou del sicrijheuse. Po deus prumîs pris di tchaeke 500 €

Les tecses (inte 20 royes et deus pâdjes) divèt esse rintrés (6 egzimplaires sins scrire si no, apus k' dins ene cloyowe ewalpeure) divant l' 15 d' octôbe amon :

Annie RAK, Rue du gouvernement, 15, 7000 MONT

Po rataker :

Bounès fiesses a tertotes & tertos

Bounès fiesses del Walonreye, e walon dins li scrijhaedje. Paski : cok sins l' walon, cok sins sporons, sapinse a dji n' sai pus kî.

Po n' nén fé do leyîmplorisse, come onk p.14, ciste anêye ci, dji m' vos è va conter ene vraieye.

La deus troes ans, li rinne Bêtri des Bas Payis aveut priyî e s' palâ tote ene rigulete di powetes di totes les Holandes, po tchaeconk dire on ptit boket da sinne.

Onk des cis k' aveut li pus ewaeré (a bon) nosse royinne, c' esteut on djonne Marokin vinou à monde el Holande. Po ses arimés, il aveut stî rweri des vîs mots neyerlandès trové dins les motîs, mins ki pus waire di djins n' eployént à djoû d' ouy.

Dji m' dijha e mi-minme : « Pôreut vali k' on djoû on djonne vinou d' ôte pârt endè fjhaxhe li pareye pol walon ».

C' est po ça ki dj' a stî pôzitivmint reyusse cwand dj' a léjhou li pordjet di roman « Gabriyel & Gabriyel » ki l' Djôr Sfasie a ponou avou s' copleu Colas Staelens. Li spoûle fourit scrîte e francès, mins nosse Djôr si fjha on dvwer di tot ratourner a fwait e walon. Vos nd avoz trové on boket dins l' coirnêye « Belès Letes » di vosse dierinne

gazete. Gn a eto cwate-z ôtes tchaptrês [*chaptres*] sol waibe éndjolieke « L' Aberteke ».

Nosse soçon Rantoeî va rapexhî des vîs mots come « viyaire » (vizaedje) ki dj' a stî tot peté di rtrover dins l' Haust.

Po co câzer des djonnes waloneus, vos trovroz dins cisse gazete cial on papî da Djan Cayron so les plakes di voyes e burton. Et l' idêye di bouter timpesse al tcherete po des sfwaitès plakes so les voyes del Walonreye. End a ddja sacwants, mins ci n' est nén Mouze et les vâs.

Çou k' on pout rilever, c' est ki les pus spitants des djonnes waloneus ont-st aprins l' walon brâmint a pârti di l' ortografeye rifondowe. C' est ene bele rivindje, après tos les côps d' poun e leu gueuye ki les rfondeus ont-st eduré dispu 1996.

Avou ça ki : do côp après aveur yeu-st aprins li ptite croejhete ezès waibes, les djonnes k' alént divni waloneus ont trové so leu tchmin des pus vîs k' eployént l' walon po ls atôtchî. Al Rantoele, todî. Fameuse diferince avou l' djermêye di

dvant. Cwand to tuzes k' on Djan Guillaume ou on Bert Maquet ni savént ou n' oizént djâzer coramint e walon !

Adon, li walon, come on feu ki djômive, si va-t i resprinde e- n ene mâye blamêye ?

Motoit bén, mins gn a co des mantches a mete po sayî del sititchî dins les orayes des efants li pus timpe possible e leus djonnès anêyes. Et avou l' messaedje aplaké ki c' est l' viye langue do payis d' leu pa, mame, grand-pa gran-mame, tayons et ratayons (todi bén onk did zels). Ou, biesmint, do payis la k' i vcnut.

Tot s' metant bén el tiesse ki l' lingaedje del mame [*langue maternelle*], ci serè todî l' lingaedje del moman, et nén l' ci do pa ou do bon-pa. Et come les waloneus, à djoû d' ouy, sont puvite des omes, on n' î est nén co, al taeve às fraijhes. Ni la ki l' pitit boulome s' a rispoizé.

Mins, ki ça vâye come ça vout, si l' walon ni rdivent nén ene langue k' on pout wangnî s' bidon avou, vos nel râroz mây el boke des Walons. Ou adon divni ene novele môde, come t' as yeu les scoubidous.

Ca si les djonnes ki s' ârênt forbuté a l' raprinde ni trovnut nol respondance dins l' société, pol pratiker et-z esse bén veyou des mwaisses, c' est kendal.

Po-z edâmer l' mouvment et askepyî cisse môde la, les plakes bilinwes serént motoit on boun alondon. Kécfeye k' el Waloneye a vni...

Lucyin Mahin, e moes d' awousse 2011

Banire « Djâzans walon, wârdans nos raecinêyes » pindowe a Hâre e 2003 pa l' copinreye d' Oufalijhe

Eternâcionâ :

Les medias et l' guere di Libeye

Pol moumint dji so foirt mwais conte les medias et leus mintes, âd fwait del guere di l' OTAN siconte li Libeye. Dj' a scrît on ptit ârtike so « Berdelaedje » mins fâreut des dijhînes d' ârtikes po-z espliker tot çou k' i gn a-st a dire.

Vormint, ça fwait on bon moumint ddja ki dji n' riwaite pus les noveles ezès tchinnes come RTB, TF1, evnd.

Les mintes k' i djhèt a tot còp bon sont disgostantes.

On pout tuzer ki c' est mâlâjhey di saveur si c' est des mintes ou des vraiyes; mins po les sacwès ou evenmints ki dj' a des bounès infôrmaçons, di prumire mwin, avou des preuves, pa des còps ki dj' a mi-minme veyou d' mes ouys, po ces sacwès la, dji pou esse seur a 100% cwand dji voe-st ene minte.¹

Et ça m' a fwait dismefiyî pol restant.

Et bèn sovént, cwand dj' arive, des djoûs, des moes, pa còps des anêyes après, a trover des infôrmaçons, adon ça vént acertiner m' dismefiyance : c' esteut bèn des mintes.

Dj' a stî kékès djoûs e vacances, lon erî del Daegntoele et des telefones; dji n' pola vey ki l' TV. Li TV ki dit k' les « revintus » libyins ont pris l' mwaisse veye, ki tot est houte, ki les « bons » ont wangnî eyet les « mâvas » piede...

Awè...

La ki dj' rintere, et ki dj' pou lére et vey des infôrmaçons nén mostrêyes pal cinseure oficire.

Dj' aprin ki Tripoli n' est nén prijhe pâzès « rediveus »,

¹ Pablo a vnou â monde â Tchili, do tins da Pinotchet, et saveur les ca et les ma del politike des Estats-Unis e l' Amerike latene.

mins seulmint kékès bokets; ki ça sereut minme ene sitratedjeye po les prinde â colet. Vrai ou nén ? Dji n' sai nén co; mins d' çoula l' TV d' avâr ci n' a nén moti.

Dj' aprin eto ki des « gaztîs » estazunyins mancèt leus colegues ki djâzèt trop francmint; les cis d' CNN ont dit a des gaztîs di TeleSUR eyet di RussiaToday di n' nén djâzer d' AlQaeda, sins cwè i pôrént bèn mori.

Dj' aprin ki des oficîs « rebeles » k' i gn a djâzèt avou èn accint irlandès.

Mins nerén, li TV bedje nos dit ki ça sereut Kadafi k' a des merçunaires (sins dner nole preuve). Mins des etrindjirs a hope dins les rangs des « rebeles » on n' lome nén çoula des merçunaires.

C' est l' veur k' on n' est nén a on ctoirdaedje di mots près. Li minme TV dit ossu, sins rodji, k' on tape des bombes so les scoles po protedjî les efants. Ki : ci n' est nén novea ! Tins del guere siconte li Vietnam, i gn a-st avou ene djîn po dire k' on viyaedje aveut stî distrût po l' schaper.

Dj' aprin ossu – et c' est co pus grâve, end a-t on câzé â posse ? – ki po-z aprester l' atake siconte Tripoli, l' OTAN a escoursi si pus moudréle bombârdumint dispu li cmince del guere. So ene djournêye, i gn ourit ostant d' moirts ki so les 6 moes di dvant.

Dj' aprin ossu ki les imâdjes mostrêyes â posse sont fâsses, filmêyes di sor on platea d' cinema.

Dj' aprin k' i gn a des sôdâds do Qatar sol terén, avou leu-z ekipmints, leus tanks, leu drapea. A ! eyet leu tchinne di televuzion, Al Djazira ki, dispoy li cmince, sieve di coroye di transmission pol propagande di guere di l' OTAN.

Bén seur, vos ploz croere çoula ou nén.

Mi dj' pinse k' ene djîn ki pout ôre l' istwere des deus costés a pus di tchances d' aprepyî del verité.

Pocwè nos medias n' nos mostrèt i mây k' on seu costé?

A croere k' i sont zels-minmes d' onk des costés, dowô?

A vos d' lére, a vos d' cweri, a vos d' tuzer.

Kékès plaeces wice ki vos ploz naxhî, so ç' tinme ou co des ôtes, après èn ôte son d' clotche :

e francès :

<http://www.michelcollon.info/>

e castiyan :

<http://www.telesurtv.net/>

L' infôrmaçon est la pol ci ki l' sait (et l' vout) trover. Mins po les nawes k' inmèt mî d' croere li TV, gn a rén a fé, on nelzî sâreut fé candjî d' avisse.

Li waibe-blok da Michel Collon est pus concintré so « çou k' on n' lireut ddja ôte pârt », dismetant k' TeleSur c' est ene tchinne tévé di noveles di totes sôres, et ki djâze purade di l' Amerike.

Pablo Sarachaga, li 27 d' awousse 2011

Beldjike :**Avou on vî houyeu d' Winterslak***I n aveut Bén trop del djin e l' egljhe di Zolder a l' etermint di m' copleu Djef Ulburghs ! On sofokéve.*

Après on cwårt d' eure, vo nos la sol grande sâle do viyaedje, a balziner avou on vî houyeu pansioné di Winterslak, et haper eshonne on pô del frisse air. Oufi !

Et, halîhalof, sayî d' discuter di tchik et d' tchak.

A poenne lyi aveu dj' dit ki m' popa, a traze ans, avou s' frê et troes pus grandès sours avént cwité Herk-de-Stad po s' vini eterer el houyire d' âs Cwerbâs à Bierleu, k' i m' dimanda d' ene trake, ewaéré, mins serieuzmint : « Kimint, a Lidje, i n aveut ossu des houyires ?!?! »

K' on djonne huzea flamind ou Bén on toirtchî politicârd del Vlaamse Biesse, li noer arincrén, mi dmande ene si-fwaite, passe co.

Mins nén on houyeu... S' i V' plêt, mon Diu, nén on houyeu.

N' âreut i don rén aprins, trinte ans à long, e fén fond des beurs flaminds, mi vî houyeu di Winterslak ?

N' est ç' nén pus grâve çoula, ki totes les bouxhes al gueuye ki les Walons riçuvèt pol moumint ?

Po remidrer rinne, dji lyi a dit, k' e m' comene, sol lisse des djins ki vôtèt, i n a 35 âcint di nos flaminds.

Et k' ces Flaminds la sont divnous des aredjîs Tchantchès.

Et ki c' est l' Walonreye k' a fwait viker tote li Beldjike disca 1960.

*****

Mins vos n' mi diroz mây çou k' vos pinsez d' çoula.

Ca, po scrire e walon, i fat fé come les troes märticots et n' nén aduzer les politikîs, les croeyinces, ni les pedofiles.

Mostrez m' on seu bon scrijhaedje e walon so Cools, Lahaut, Julie et Melissa...^{2 3}

² So Julien Lahaut, gn a on bea powinme da Lorint Hendschel, k' est a l' Aberteke pol moumint

On djoû, / ene sawice, / on vistréve ene corone sol cabu d' on rwè /

(A on metou moumint, / gn a ene sakî k' s' astampe / et criyî ene sacwè / insi : Vive li republike)

On pô pus târd / gn a deus djins k' mousnut amon l' cia / ki n' aveut seu braire avou les bedots / ki n' s' aveut seu taire avou les maweas /

Gn a deus djins k' mousnut e s' mâjhon / - deus djins k' on n' conoxhrè mây leus vizaedjes - / et distcherdjî leus fiziks / et macsârder l' lomé Julyin Lahaut / ki, tot d' on côp, hagne li solea.

Dispoy adon, / on-z a rmetou do djaene / sol corone sitritcheye / di rodje dà rwè /

On-z a rtapé / do moirtî / so les crouwâs / et del tchâsse / dins les lives)

Les bedots braiynut / les maweas s' taijhnut

Blankès blankès pådjes, / di cwè câzoz ?

Lorint Hendschel, divins: Cénk pititès ôdes, Les Cahiers Wallons, avril 1992.

³ So l' afwaire Dutroux, gn a tote ene pådje d' Aberteke, sicrite a ces moumints la pa sacwants waloneus del soce des rcâzeus d' Bietris : <http://rifondou.walon.org/dutroux.html>

I fât tni s' ran(g), dit-st i l' pourcea.

François Nyns, pitit-fi, fi, et frê d' houyeu.

Rawete : Mi père esteut Flamind ; c' est portant lu ki m' a-st aprins l' walon. Tot tchantant.

L' afwaire Cools

L' afwaire Cools, c' est l' assazinaedje d' on politikî bedje walon, André Cools, li 18 di djulete 1991.

On n' a djamây sepou l' fén mot di l' istwere, dj' ô Bén : ki çk' aveut cmandé l' moude.

André Cools fourit touwé di sacwants côps d' feu 18 di djulete 1991. Si cpgneye, Marie-Hélène Joiret, fourit laidmint djostêye.

Po l' inkete, on meta so pî li «celure Cools», ene pougneye di rcwereus del police djudiciaire, dizo l' mambornance del djudge Véronique Ancia, k' esteut d' gâre à moumint do moude.

Deux Tunizyins fourît codânés e moes d' djun 1998 come moudreus da Cools. I dvrént co esse el gayole el Tunizeye à djoû d' ouy. Ces deus omes la avént stî egadjîs pal mafia itâlyinne po code âs orandjes à Agrigente (Sicile). On lzî djha ki l' André Cools esteut on rvindeu d' disfindowès droukes.

E 2004, Richard Taxquet, èn ancyin djindâre di Grâce-Hogone, divnou tchâfeu do minisse Alain Van der Biest, a stî codâné po-z awè adinjçné l' assazinaedje. Alain Van der Biest lu-minme esteut ametou dins l' afaire. Mins i fjha l' fén d' lu-minme e 2002, çou ki djoca si ametaedje el djustice.

Voyaedjes :

Les plakes e burton so les voyes di Burtaegne

C' est e 1982, avou les lwès di discintrâlijaedje, k' on a veyou el France pol prumî côp des plakes e lingaedje do payis. Avou ces novelès lwès la, les depârtumints ont l' povwer so l' etertinaedje des voyes depârtumintâles et vont-st ataker a waitî d' fé ene sacwè pol signalijaedje bilinwe.

C' est les depârtumints des Côtes d' Armor eyet do Finistère kel vont mete e-n ouve les prumîs, eschandis pa les soces cultureles burtones. Les ôtes depârtumints burtons vont shuve, sortot dins l' Burtaegne burton-câzante k' on lome li Basse-Burtaegne⁴.

Des ôtes redjons d' France ont shuvou bagaedje. Copurade les payis avou des foitès atnances po leu lingaedje : Côsse (corsican), Roussiyon (catalan) et Occitaneye (lingaedje d' ok).

Les plakes ratournêyes e burton sont-st aprume des cenes mostrand les direccions so les voyes, et les plakes di nos d' viyaedje a l' intrêye des veyes et viyaedjes. Les troes cwârts do tins, i sont metous e clintcheyès letes po kel lijhâvisté fouxhe meyeuse. Des côps, il eploynut minme ene fonte celtike.

⁴ Li Basse-Burtaegne c' est l' pârteye coûchantrece do Payis burton, la k' dins l' tins on dessinêve les mape djeyografikes avou l' Ouwess al valêye eyet l' Ess el copete. On câze burton el Basse-Burtaegne, dabôrd k' on djâze galo, on vî lingaedje d' oyi, el Hôte-Burtaegne.

On voet eto des plakes di rowes bilinwes, mins c' est surlon les comenes.

A costé d' ça, on pout vey avou l' tins k' i gn a todi dipus d' pititès plakes e burton tocosté. Metans : des fletches po les tourisses, ki n' estént k' e francès gn a dijh ans, atakèt asteure a esse rimetowes e burton.

Câzu totes ces plakes la, sâf des côps po les rowes ou hameas, sont scrîts e « *peurunvan* », li rfondou burton.

Li *peurunvan* a stî askepyî dins les anêyes cwarante pask' el Redjime di Vichy esteut presse a accepter l' siclaedje do burton tot djhant k' ça n' esteut nén possible ca gn aveut sacwantès ortografeyes. Les Burtons s' ont-st adon metou a ahiver ene comene ortografeye. Come di djusse, c' est l' acsegnmint k' a stî l' moteur pol rifondaedje do burton. C' est ene sacwè ki nos dvreut fé tuzer pus lon, nozôtes, les Walons.

C' est l' *Ofis ar Brezhoneg* (Buro pol lingaedje burton)

k' est l' organisse di referince pol toponimeye mins i n' est nén reki po les otorités di lzî dmander leu-z avis. Il ont minme eplaidî on guide di referince po les manaedjeus des scrijaedjes di plakes di voyes. Dins ç' guide la, on trove des rîles a shuve po tos les cas, disk' às plakes po les travos.

Ene di leu dmande – mins ki n' est waire shuvowe –, c' est di n' nén mete li burton di clintchî, la k' les clintcheyès letes c' est sovint rsintou pâ lijheu come ene informâcion nén si impôrtante.

L' *Ofis* a ossu fwait ene mape des voyes [*carte routière*] del Burtaegne e burton à 250 miyinme, ewou k' il ont studyî tos les nos d' plaeces avou des specialisses, surlon l' prononçaedje coinrece et les vîs scrijhas.

Et ké novele el Waloneye ?

Et amon nozôtes, sobayî ?

A pârte kékès comenes come Mâmdéy, Fosse-li-Veye oudon-bén Tcheslet, i gn a nén mirabiliâ el Waloneye po l' afitchaedje bilinwe francès-walon.

Dji m' sovén co del plake di rowe ofrowe al veye di Hu pa

ene soce di waloneus et k' i gn aveut scrît dsu : « Hu ».

Elle a stî metowe pa dzo les montêyes del Mâjhône di Veye, ewou çki nolu nel voet.

Gn a co des mantches a mete, après mon nozôtes, po fé tcheryî l' idêye di plakes e walon.

Fâreut i shure l' egzimpe des Burtons et ataker på Siervice Publike di Waloneye, po les fletchaedjes des otovoyes et grand-rotés ? Dins ç' cas la, fâreut i eployî l' rifondou walon, come el Burtaegne, oudon-bén, come Lucyin Mahin l' sicrijheut e 1999 dins « Qué walon po dmwin ? » dins les diferins accints ? Ou n' fâreut i n' nén eployî do « rfondant walon », on scrijhaedje ki shût les rîles do rfondou (disflaflotaedje eyet betchfessîs scrijhas) mins sins spotchî les diferinces coinreces ? Diferinces sovint sprâtcheyes avou l' rifondaedje.

I fâreut, aprume po les nos d' plaeces, shure li façon k' on l' dit à viyaedje minme. E francès, les nos d' plaeces ni shuvnut nén todi a cint âcint l' ortografeye do francès d' Paris. Pocwè fé l' minme e walon ? Metans k' po on viyaedje come Hevillers on eployeuret l' rifondante cogne « Évilé » purade kel rifondou « Héviyé » ca so plaèce on dit « Évêlé ». Po « Tchâlerwè », i fâreut eployî « Châlerwè » ; po « L' Lovire » « El Louvière », et tchik et tchak.

Dimwin u après, do costé do Roman Pays ? Dijhans todi kécfeye !

Lacobén ki po sacwants veyes come Nameur, Mâtche ou Lidje, gn a nén trop des rujhes. Et i fâreut co trover cwè et come pol picârd.

Oudon-bén fâreut i ataker pa nos comenes ? Mins ont ele les cwârs ? Purdoz vos mapes des rows et atakez a ratourner les nos d' rows di vos veyes et viyaedjes et atôtchîz vos mandataires !

Asteure, dji vs leye, ca dj' a co les 124 rows di Mont-Sint-Gubert a ratourner e walon. Pask' el walon dmeurrè tofer li lingaedje di nos tayons.

Jean Cayron

*****

Les plakes e walon d' Ôtêye

Addé Fosse et Mâmdéy, gn a sacwants ptits viyaedjes avâ l' Walonreye k' ont yeu l' dâre di mete des plakes e walon. Metans Ôtêye, sol ban del Grande Crisnêye, inte Wareme, Lidje et Tongue, djuste astok do pays flamind.

Spòrts : les tchafiaedjes do Ptit Louwis (20)

El yèbe ârtificiële

Èç còp-cî, dj'âreu plu vos dvîzer del victwêre da Cadel Evans à tour di France, del diskinte às infîers du Spòrting di Châlêrwè ou co bèn minme des transferts di Lukaku ou di Witsel...

Non-fait ! I gn a ene saqwè qui m' trêcasse ene miète : c' est l' yèbe des téréns d' fotbale. Dji sé, vos dalez m' dire qui dji pied l'tiesse. Eyet pourtant ...

- Est ç'qui vos con'chez les plouzes ârtificièles ?

Amon nozôtes, c' èst a Sint Trond, à Stayen, qui pou l' prumî còp, on a djouwè ene pârtiye di prumire divizion. Ça s' passeut el set du moes d' awousse.

On dit souvint qui l' Union beldje est dispasseye. Ele vént di doner l' otorizâcion e moes d' sètimbe 2010. Eyet pourtant, vos 'stez bèn achîd, el prumire pârtiye djouwéye e-n Urope dissu in té tèren date di dècimbe 1981. C' esteut à *Queens Park Rangers* a Londe.

« Qwè ç'qui ça va candjî ? » dalez m' dimander.

D'abôrd des liârd's ! On pâle roci di 500 000 uros. D'èn ôte costé, pupont d'inondâcion a-z awè. El tèren dmeurrè toul'timps e boun estat. Fât dire qu' i gn a ddja branmint des tèren d'etrinmint avou in té covraedje.

D'après les espèciâlisses, c' est pus âjey a djouwer ladsu pou les équipes a vocâcion

tecnique. Mi, dji m' dimande toulminme si ça n' va nèn dèzoûrner [*perturber*] les djouweus. Dji pinse tout d' in còp a l' vitesse du balon. Etou às rbonds, sins roubliyî qu' on risquêye di bouler [*déraper*] pus âjeymint. Dj' espere qui les crampons sront arindjîs pou l' novuia tèren.

Les djouweus did dins mes conchances qu' ont ddja djouwé dissu del yèbe ârtificiële trovnut qu' c' est pus deur eyet qu' on l' sint dins tous les musses d'jusqu' a dins l' bas du dos. C' est seur qui les aspoyaedjes èn sont nèn les minmes. Et, co in còp, gn a branmint pus di candjmints d' rite [*rythme*].

Saquantès lenes techniques dissu l' tchinisse.

El fameus waezon, c' est du sâvlon maxhî avou du vert cawoutchou. Coula est tapé dissu ene pârtiye èlastique, 22 milimetes sipesse. Pa dzou, i gn a ene coutche di lâve pou-z awè l'euwe qui s'eva wôr. Divant çoula, c' esteut des vîs pneus qu' on perdeut. On pleut adon ralouwer 39.000 pneus pou in mërseu tèren d' fotbal.

Pou fini, saquants afères qui fât tuzer

Gn a toulminme du bèn dins l' istwêre. Quand i djele, i gn a don pus dandjî d' mete ene saqwè à dzeu, ni bèn seur di dvwêr instaler des tuyos pou l' tchâfer. Çu qui vout dire qu' on va fé ds èconomeyes

ostant dissu l' ètèrtènaedje qui dissu les dandjîs è-n ènerdjeye.

Dj' è minme lî dins ene ervûwe espèciâlîjéye qui l' diferince inte el naturel eyet l' sintétique permeteut d' espârgnî deus miyons d' lites d' euwe (eyet minme el doube dins les tchôds payis).

Sins roubliyî qu' pou l' yebe naturelè, on tapeut des pesticides a rlaye, dabôrd qui, roci, i gn a pus dandjî. Minme afère pou ls ingrès. On nd uzeut nèn lon d' ene tone et dmeye pa anéye. On radjoute a çoula qu' i gn a pus dandjî d' el còper. El djârdinî pout daler racrotchî ses crampons !

Pou ètèrtènu l' yèbe ârtificiële, i fât rëfoncî les pitès beyes di cawoutchou eyet etou arouzer l' tèren... pusqu' i gn a toulminme ène saqwè qui rchène a di l' yèbe. Çoula fêt ene wôteu di cénq cintumetes.

- Ba, qwè vlez ! Fât èvoluwer avou s' timps. Adon, ebén tant mieu si on pout-d ariver a n' pus dvwêr còper ès pètit bouquet d' pachi dins l' djârdén !

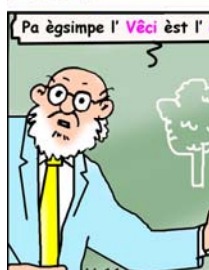
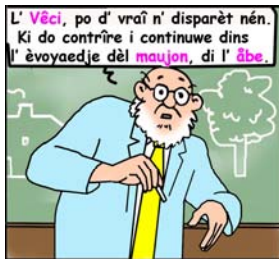
Djan Goffart, li 5 d' awousse 2011

Hegel rîtuze pâ professeur Tîtôrvå

Shûte del binde d' imådjes del Rantoele 56 (mwaisse modèye, nèn rfondowe) →

Do côp, nén come c'ki nos avans dins l' tièsse pa l' Esse mins l' Esse avou l' volté d' ièsse li sakwè d' malâji à comprinde, li pûr mint univèrsèl.

Tot cki dimère co, face à c' Vêci èst Asteûre vûde, pus rén n' l' assatche, c' èst nost' idêye.

Por li l' vraî dèl sinsibe acèrtiance n' èst nén l' univèrsèl.

Si nos rimètans l' rapwârt dins kwè l' sawè èt l' cayèt s' ont po comincî prèsentés, au rigârd à kwè cès minmès soyu èt cayèt ont arivé dins cit ècwanse, nos l' vèyans k' i s' a ritoûrné.

Li cayèt, ki duvéve ièsse li principâl, è-st-asteûre Li nén impôrtant dèl sinsibe acèrtiance.

...paski l' univèrsèl k' il a divnu n' èst pus l' cougne di tchôze ki l' objèt duvéve po l' pus gros ièsse por lèye.

Ki do contrère èle li toûne li cu.

Ele si ritrove dins l' sawè ki èdvant èstéve li nén aprume.

S' vèrité èst dins l' objèt pask' il èst l' objèt k' èst da mi...

...odobén dins l' idêye ki, po m' pârt, dj' a au parfond d' mi minme.

L' objèt èst paski Dj' è conè ène sakwè.

L' sinsibe acèrtiance a insi, bèn sûr, sifî tapêye fou d' l' objèt...

Drelin drelin ?

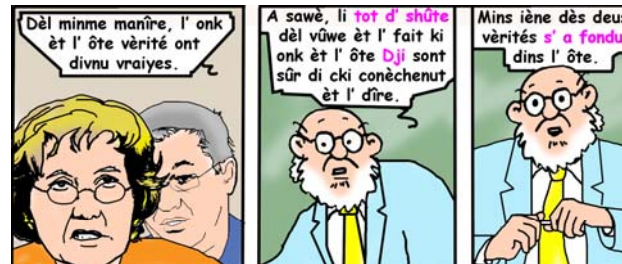
Ele n' èst nén co po ostant distrûte, elle èst tot simplumint ritchèkèye dins li Dji.

Vèyans c'ki l' èspèriyince nos mostère do cki èst l' po d' vraî da lèye.

L' fwace di s' vèrité dimère don asteûre dins li Dji, dins l' tot 'shûte di m' : dji vwè, dj' oye.

L' ènalaedje do singulî Asteûre, do singulî Vêci ki nos « volans dire », èst èspèchî pa l' fait ki Dji lès wårde.

Dèl minme manîre, l' onk èt l' ôte vèrité ont divnu vraiyes.

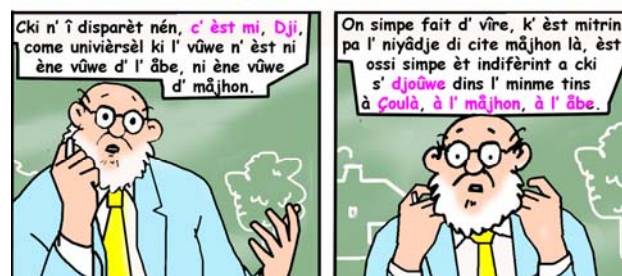
A sawè, li tot d' shûte dèl vûve èt l' fait ki onk èt l' ôte Dji sont sûr di cki conèchenut èt l' dire.

Mins iène dès deus vèrités s' a fondû dins l' ôte.

L' Asteûre èst Djoû paski dji vwè li djoû : l' Vêci è-st on Âbe, po l' minme rèzon.

L' sinsibe acèrtiance sint, au ddins d' lèye minme, dins c' rapwârt li minme l' façon d' dire au rigârd d' advant.

Cki n' î disparèt nén, c' èst mi, Dji, come univèrsèl ki l' vûve n' èst ni ène vûve d' l' âbe, ni ène vûve d' mâjhon.

On simpe fait d' vîre, k' èst mitrin pa l' niyâdje di cite mâjhon là, èst ossi simpe èt indifèrant a cki s' djoûve dins l' minme tins à Çoulâ, à l' mâjhon, à l' âbe.

Dji, ci Dji-ci, vwèt l' Âbe et acèrtine ki l' Vêci c' èst l' Âbe ; mins on ôte, on difèrint Dji, vwèt l' Mâjhon.

I sostint ki l' Vêci n' èst nén on Âbe, mins, ki do contrère, ène Mâjhon.

Li Dji n' èst k' ène univèrsèle tchôze do minme k' Asteûre, Vêci, oubén Çoulâ è djèneral.

Bèn sûr, kand dji dit Dji, dj'a è m' tièsse on d' a mi tot seû, on tot singulî Dji.

Li Rantoele às Belès Letes

limero 14 (rawete al Rantoele 59 di l' esté 2011)

La littérature qui ne choque pas le conservatisme, c'est une littérature morte (Amin Zawi)

El galant dal dame Tchaterlai

ou l' amour dins les moyes, dissu les strins, divins l' avoenne et l' frumint

Bladjot k' il estéve. Sins pont d' sintimint dsu s' vizaedje, tot come èn ome ki n' a pus rén a ratinde.

« Sitindoz vos vaici ! » dit-st i, et serer l' ouxh. E l' cahoute, i fjeut noere niût.

Ewaerante di schoûte, ele s' a stindou dsu l' coviete. Tot d' shûte, elle a rsintou l' doûce, berôlante, ardante mwin lyi capougnî s' coir et ranxhî après s' vizaedje. Rassurants et rapâjhants, pate a pate, les doets candôzént s' nez, si front, ses lepes. Ey adon-pwis, rouf, dissu s' mashale, el doûs rivtaedje d' on betch.

Ele dimoréve sins bodjî, estindowe di tot s' mierlong, come edoirmowe dins ene sôre di sondje.

Adon-pwis, ele s' a metou a triyaner. El balzinate mwin, pansåde et mâladroete, si muchive dins ses mousmints. Les doets shonnént sawè d' avance comint l' dismoussi ; la, tot djusse ewou çk' ele li voleut. Precocioneuzmint.

Al difén, li tene camizole di soye a ridé câzu a ses pîs.

Lu a frumjhî d' plajhi à djonde li doûs et tchôd coir. Lyi betchî s' botroûle.

Sins pus ratinde, il lyi a falou s' etchessi. Trover la, à fén fond di s' cacane, el pâjhirté del tere.

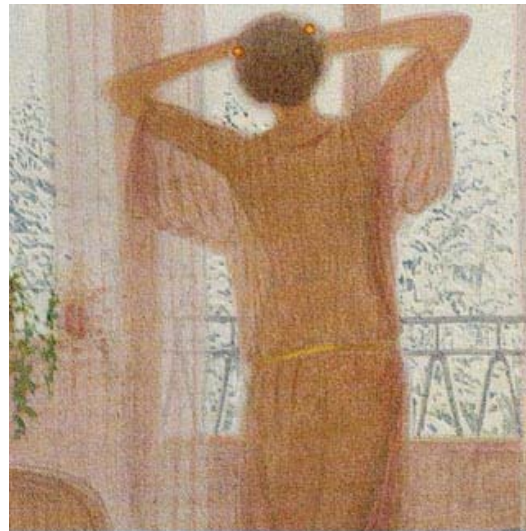
Por lu, ès moussi è l' comere divneut pâr on moumint d' miercoetisté.

Elle a dmore écoete, come essoctêye, come tote etire edoirmowe.

Tot l' ovraedje, tot l' ahessaedje vineut d' lu. Ele ni poleut pus rén d' leye-minme. L' esseraedje des bresses, les atocaedjes di s' coir, el crou brotchaedje à fén fond d' leye, tot n' esteut k' sokiaedje.

I s' a djoké et s' mete a haner doûçmint disconte si pwetrene. Adon, ele a comincî a s' dispieter.

Ele s' a sbaré et s' dimander cwè et kesse ? Pocwè aveut i falou çoula ? Pocwè k' ça li aveut si âjheymint rsaetchî on grand pwès d' nûlêyes et l' rinde si tant pâjhire ? Est çki c' esteut po d' vrai ? El vrai vrai do vrai ?

Redjârbaedje di « Lady Chatterley's Lover », on roman da David Lawrence (1885–1930), pa José Schoovaerts. Li mwaisse ovraedje fourit-st eplaidî pol prumî còp a Florince e 1928. Li live n' a polou rexhe oficirmint e Grande Burtaegne k' e 1960. C' est l' istwere d' ene asblawete inte on bokion ey ene tchesturlinne. Li discrijhaedje di l' amour fizike k' i gn a dins l' live ni s' aveut co mày oizou scrire di ces trevéns la. Pol schoûter so les fyis, a môde di fime d' imâdjés, taper so ene ricwirrece : [rabulets site:youtube.com galant](https://www.youtube.com/galant)

Camicazresse

Dj' âreu polou esse li bele-feye Ben Laden. Oyi, cwand dj' a rescontré s' fi, Djamel, a Nadjaf, divant ki dji n' evâye po m' prumire et dierinne mission po l' Cayida.

Ké bea valet, Djezuss Maria !

Djel rivoë co nos pretchî, do hôd d' ene pitite pirlodje di Sint-Nicolai. Dji m' a dit dins mi-minme : « Muriele, si l' Bon Diu t' evoye, di ces djoûs ci, diner t' veye po nosse guere pol djustice, pôreut vali k' i soeye touwé e minme tins k' twè, dins ene atake d' on drome amerikin. Insi, on s' ritrovreut nozôtes deus eshonne al poite do Paradis, et fé cnoxhance. »

Po s' maryî dins l' veye d' après ?

Hê, valet, bâshele ! Ti n' es pus amon les Boudisses, la, vaici. Ti sovénss co li prumî côp ki t' popa t' a moenné dins leu timpe, a Tcheslinea ? Ti n' esteus co k' ene dîne di doze traze ans. C' est zels ki croeynut a çou k' i lomnut li restchârmaedje. Ki ti âme ripasse dins èn ôte coir après t' moirt. Pus bea, pus peur si t' as fwait des bounès accions. Pus laid, pus mâssî, si ti t' as mâ codût.

Mins asteure, dispu deus ans, ti shûs les islamisses. Li mwaisse pretcheu del moskêye di Couyet ti l' a ratchawté co traze côps. Ti coir eva po todi al moirt, magnî des viers. Ti âme eva e Paradis u e l' infier, a l' asorlon di t' vicaedje et del mizericôre do Bon Diu. Si to ravikes, coirzenoxh, ci n' serè k' â djoû do dierin djudjmint.

Ki swete ! Mins mi, Muriele Dograf, dji sai pâr bén ki, docô k' on mourt, on rprind èn ôte coir, et rviker ene tote novele veye. Et dji so-st a pô près seure ki, dins ene veye di dvant, dj' a spozé Djamel Ben Laden, li bea napea ki nos a-st arinné enawaire.

Mins si t' es seure ki c' est lu k' a stî ti ome dins ene ôte veye – et k' il risserè co – , pocwè nel nén aler trover sol pî sol tchamp ? Divant k' i n' revole – sai dju pa kéne voye – so l' Afganistan u l' Pakistan, ritrover les tchîfs del Cayida. Vos n' avoz k' a vos maryî, pu steper evoye e-n on payis k' i n' a nole guere inte crustins et

muzulmans. Et-z î viker mo pâjhirmint disk' a vos vîs djoûs, tot-z aclevant ene peclêye d' efants. I n' a k' di poujhî sacwants potchtêyes di dolârs dins l' casse del Cayida po payî l' voyaedje, et vos setler lâvâ vozôtes deus.

Mon Diu todi, Louwis ! Bén ti n' î pinses nén, taiss ! Traeyi si câze ! N' a rén d' pus pire po ridischinde dins l' schâle del valixhance di l' âme. C' est on plan po s' ritrover come coloûte ou come clouctrê dins l' veye d' après. Diale m' ancate !

*****

Muriele, mi feye, djoke tu do câzer tote seule. Astampe tu raddimint sins t' epîter dins t' grande noere cote et va s' ritrover les kékès cmeres – ene shijhinne pol moumint – k' ont tchoezi come twè di sacrifyî leu veye pol guere djustice disconte des crustins.

Les crustins ! Pocwè end ass tant siconte di zels ? Portant, ti viye mârene, ki t' a-st aclevé après ki t' mame âye peté â diale, ti grand-moman, di dj', c' end esteut ene, leye avou, di crustinne. Batijheye, todi, ca ele n' aléve nén a messe tos les dimegnes.

*****

To l' as dit ! Nenene ! Pôve viye âme ! Ki n' s' a-t ele nén plindou des curés ! Onk ki lyi aveut rtrossî ses cotes, et rsaetchî si ptite coulote, po fé les cwanses di lyi fote ene ratournêye po ene loignreye u l' ôte. Ci n' esteut ki po lyi candôzer les fesses, li laid vicieus godi.

Et kés toursiveus, ces curés la ! Li minme apôte ki margougnive les efants, il esteut straegne ca todi po çou k' est des penitinces a cfesse.

L' alaedje, di ç' tins la, c' esteut do raconter e cofessionâ tot çou k' on t' aveut mârtoké el tiesse ki c' esteut petchî. Minme d' avoir sitî danser. Et t' aveus sacwants priyesses ki n' vlént ddja dner l' absolucion pol dansaedje, trovant ki l' petchî esteut trop grand. Et rclaper l' plantchete âzès crapâdes ki s' end avént acuzé.

Fâs-pilâtes ! Fâs-pilâtes, avou !

Ça fwait ki l' viye djin n' a waire bouté al tcherete po k' ses fis alénxhe co a l' egljhe cwand il ont yeu fwait leu comunion. Li pa Muriele, âré, a divnou on critiqueu d' curés djamây parey. I n' ayeut nén ddja volou fé batijhî s' feye. Et s' dispetrone fer avou s' feme a câze di çoula.

Di çoula et di toplin d' ôtès sacwès, ca c' esteut on mariaedje k' alève a schîfesse dispu l' tot cminçmint.

Mins si feme ses djins, c' esteut des magneus d' Bon Diu. Il ont tant fwait ki les parints da Muriele ont dvoircî. Portant, on n' divoirceye nén mon les grands catolikes.

Bawaite, i fât viker avou s' tins. Les bea-parints ont fwait des pîs et des mwins po-z aveur li wåde del glawene. Mins, al fén des féns, li feme-djudje, ene socialisse siconte-PSC, l' a dné al tayone do costé di l' ome.

C' est dandjreus tote cisse haeyime la disconte des catolikes k' a fwait ki, on bea côp, li pa Muriele a decidé di fé moussi s' feye amon les boudisses.

*****

Boudisses u islamisses, c' est todi l' minme diale, dit-st i l' martchand d' bondius.

A 16 ans – l' âdje k' on s' revinte siconte di tot les strindaedjes did dispoy estant tot ptit –, on n' dimeure nén voltî a rén. Ca po les boudisses di Djumet, i s' faleut tuzer moirt tot lijant li Tawo-teu-kign, li live da Lao Tseu. Et viker al Tawo-tchiaw : cachî di n' nén mori, tot shuvant li « Voye » eyet l' « Viertu », tot rapinsant co meye côps les deus atuzes do « nén-fé », li *Wou-wei* et di l' eralaedje e-n erî, li *Fou*.

A saze ans, twè, ti vous d' l' accion, del margaye, des batreyes et do touwaedje. Come dins les djeus videyos.

C' est çou ki les islamisses ofrixhént, dins leu lûte disconte des Amerikins. Foiravant dispu k' ces-ci avént-st enondé li nouvime croejhåde, e l' Irak ey e l' Afganistan. Do côp, ça a stî cohigne cohagne avou les muzulmans di tot tchamp payis. Minme les doûs ki voeyént evi les gueres. Et copurade dins l' payis d' Tchâlerwè, la k' les djins, avou leu mintalité socialisse, haeyixhnut les gros ki vont spotchî les ptits.

On djoû, d' astcheyance, Muriel ayeut rescontré Abdel, on Marokin k' ayeut stî a scole avou leye dintins. I l' ayeut etrinné dins ene soce ki sayive d' egadjî des camicazes po l' Irak.

I n' avént nén stî spepieus so ses cnoxhances di l' islam. I n' lyi avént nén dmandé di fé ses cénk priyires tot les djoûs, et co moens di djunner on moes d' astok, e cwareme moslimî. Ele ni dveut nén ddja aler al moskêye. Ki do contrâve ! Leu moskêye esteut awaitêye del police siconte-terorisse. Valeut mî k' ele ni berlôre nén avâr la.

I l' avént rashiou dins des sâles po fé totès sôres di spôts. I lyi avént dné a magnî del tchâ deus côps par djoû. Pask' elle esteut mwinre come on tchet d' après l' Sint-Djhan, après ses cénk anêyes di redjime âs verdeures d' amon les boudisses.

*****

Après deus troes ans di ç' sognaedje la, Muriele ayeut divnou ene bele grande foite comere. Avou ses bleus ouys et ses clairs tchviveas, mousseye a sôdârresse amerikinne, les Djankisses ni s' dimefiyrént nén d' leye, cwand ele s' aprepeyreut d' zels po fé s' « mission ».

Mâlureuzmint, i n' lyi avént nén seu fé aprinde l' inglès come il âreut falou.

Muriele, li walon, ça lyi alève â pair do pôce. Li francès, faleut ddja bèn tot. Mins l' inglès, elle esteut a l' âjhe avou ça come on pexhon e mitan d' on bouxhon di spenes.

Damaedje ! Ôtmint, on l' âreut fwait aprepyî on gros menir amerikin (come gaztresse u ôte tchoi), et l' fé potchî avou leye.

Bawaite, on l' frè sâtler â fén mitan d' ene patrouye US a Bagdad u a Mossoul. Ele n' ârè nén a djâzer avou zels.

Po aveur on meyeu rindaedje – dischafioter li pus di marînes possible – on montreut on pantomene. Ele serè mousseye a sôdârresse amerikinne, come dj' avans dit, et fé les cwanses d' esse porshuvowe pa des rezistants. Ele creyre djusse "*Help ! Help !*" Ele n' ârè k' a repeter

cint et cint côp ci fayé mot la. Nén Mouze et les vâs !

*****

Enute, c' est l' grand djoû. Elle est presse. Ele dit hinkeplink si ake di contricion e-n on cpité arabe. Ses copleus è fwainyut ostant, ca el vont porshure podbon, tot saetchant après leye avou des bales a blanc. Mins i pôrènt totsu bén è rçure ene vraiye, di bale, cwand les Amerikins les vont awè a lugnî...

Coraedje, bâshele ! Motoit k' ouy al vesprêye, ti rtrouvès Djamel Ben Laden al poite do paradis.

Çou k' ene comere vout, li Bon Diu el vout.

Lucyin Mahin, li 29 di setimbe 2010.

Les copixhes et l' sodoirmant

On sodoirmant vikéve bén pãjhire didins s' trô ;

Tot lyi vneut a sohait sins djamây si fé d' mâ;

Do cir, les âlouwetes lyi tcheyant totes rosteyes,

I n' diveut k' drovi s' trape po continter s' -t inveye.

Les ans shuvént les ans, nou candjmint n' sorvineut ;

Sins s' ocuper des ôtes, li sodoirmant... doirmeut.

*****

Ene nûlêye di copixhes estént ses près-vijhenes ;

E rén, leu màjhonêye ni rapelève li sinne ; D' à matén disk' a l' nute, del nute disk' à matén,

Les copixhes travayént sins djamây piede leu tins ;

Mins leu travay a zeles, n' les payive nén d' leus poennes,

Et des pôves djoûs shûvént d' ossu pôvès samwinnes.

Si bén ki d' tinzintins, dins l' trô do sodoirmant,

Sacwants copixhes alént ; li trovant boun efant,

Ele volént a gogo, s' implixhént a cåkêye, Et rpointént e leu tchambe di cwè fé l' cabolêye,

Sondjant k' les djoûs d' ivier shuvnut les djoûs d' esté.

Li sodoirmant l' voeyeut mins i n' fijheut k' d' è rire,

Trovant trop nãjhixhant di s' ritourner po l' dire.

« Ba ! pinsève li gros nawe, on pout dire tot çk' on vout,

Dj' end ârè todi dtrop po-z aler disk' à dbout ;

Dji n' serè nén si biesse ki d' m' aler fé confonde. »

I djheut, cloyant les ouys : « Après mi, l' fén do monde ! »

*****

Portant, tot doucetmint, li trô s' diswárnixheut

Fwait a fwait k' des vijhenes li gurnî s' implixheut.

Si bén k' on bea matén, sintant s' vinte ki tiréve,

Li sodoirmant s' dispiete. Come si boke si droveut,

I dmeure tot saizi d' vey k' i n' lyi tcheyeut rén ddins

C' est adon k' i pla vey k' i n' lyi dmoreve pus rén !

*****

Vos m' diroz bén k' par la l' afwaire n' est nén fineye ;

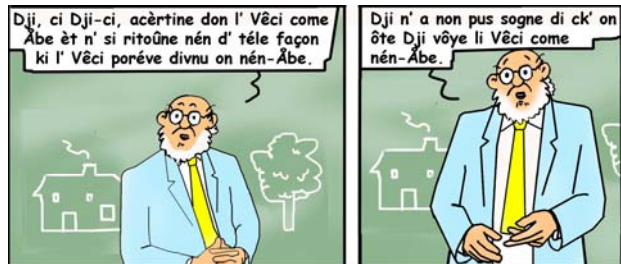
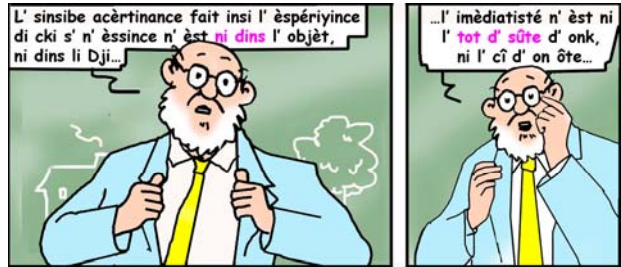
Nos voerans cwè pus târd, si l' Bon Diu nos dene veye :

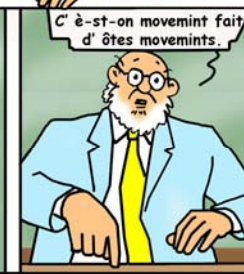
Ca les copixhes di m' fâve s' apelnut « Flamingants ».

Et c' est l' Walon k' est l' sodoirmant !

Louis Loiseau, 1898

Viyès techniques :

Do tins des tchetoeres

C' est l' waeyén-tins. Li moxhî [apiculteur] va fé s' lâme sol fén do moes d' setimbe. Les moxhes al lâme [abeilles] si vont rpoizer dins leu rutches à s câdes et rahâsses [ruches à cadre] ey î passer l' ivier, divant di s' dispierter à bontins.

Dintins, ele n' avént nén ç' credit la. Ca i faleut vudî les broxhes [rayons de miel] foû del tchetoere di strin u d' schinons, po poleur saetchî l' lâme. Disbroxhî, cwè.

Fé crever les moxhes

Adon, les moxhes estént efoumêyes et dveur mori. On djheut : « dji frans mori (u peri, u crever) les moxhes. » Did la li ratourneure e walon : « crever come des moxhes ».

Mins adon, kimint k' i râront des moxhes al lâme l' anêye d' après ?

Tot biesmint pask' i on n' rascode li lâme ki des pus pezantès tchetoeres. On les pezève avou on pezea al mwin [peson manuel].

On relît les pus pezantes (on dit eto les pus crâsses, les pus foites, les meyeuses). Ça dipind des moxhîs et kimint çki l' campagne a stî. On a rlevé des pwès di 8 (Chuchi [Suxy]) a 20 kilos (Tchonveye [Jéhonville]). Ces tchetoeres la, c' est les cenes ki n' ont nén samé (djeté) [essaimé]. On-z aveut peu ki les moxhes rimagnaxhît tote leu lâme et n' pus rén aveur l' anêye d' après.

Li moxhî fwait on trô del hôteur del tchetoere et l' î stichî. Pu ristoper l' trô avou on covra d' saloe, metans. Adonpwis, esprinde ene viye loke avou del soufe [soufre] k' i tént avou on ptiit baston sol boird do trô.

Mins on pout eto wârdèr les moxhes tot rmaxhant l' tchetoere k' on va rascode avou ene ledjire moxhe

[colonie faible]. Po çoula, i les fât tchessî foû, tot-z acoplant les deus tchetoeres, li pus pezante âdzeu, eyet l' ledjire à dzo, li cou à hôt, dins on saeyea metou so on xhame. Pu tocter so l' cene do dzeu po fé dischinde les moxhes.

Po passer l' ivier

Les tchetoeres ki n' sont nén pezantes assez, c' est po **rpasser**. Dj' ô Bén : ele vont passer l' ivier, padecô dins ene mâjhon, dins on saetch di djute et ricatcheye dins des foyes di hesse.

On pout rmaxhî deus moxhes eshonne, come espliké enawaire. On rtoûne li pus fwebe dins on saeyea, et mete l' ôte a djok dussu. Pu on toctêye avou des bastons ou avou ses mwins so l' cene do dzo (li contrâve d' enawaire). Al longue, les moxhes montèt dins l' tchetoere do dzeu.

Mins ça fwait k' i gn ârè deus meres moxhes [reines], insi ? Ça, ça n' si pout. Gn a ene des deus va touwer l' ôte.

Li moxhî sait Bén pâr cwand ki l' moude est tot fwait, paski les ovrires ni brouyèt pus [cessent de bourdonner].

Mâgré tot, gn a des moxhes ki polnut crever di l' ivier. Adon,

gn a nén mezâjhe di bodjî al tchetoere. Cwand gn ârè on djonnea ki serè po-z î vni à bontins, les ovrires rineteyront Bén leus waibes totès seules.

Nourixhaedje

Cwand on vleut nourî les moxhes e l' ivier, on prindeut des tchetoeres avou on rondea d' bwès al copete (et nén ene pougneye come sol foto). Li rondea d' bwès esteut trawé à mitan. Sol trô, on poizève, li cou à hôt, on potiket avou do souke k' aveut stî cût. Li coviete do potiket aveut stî trawêye avou ene aweye a rassercî [reprendre les bas].

Les moxhes si vont vni atrocier après l' trô à souke. Tchaeke moxhe va passer tot douçmint do dzo viè l' dizeu del troke, et s' sognî pâzès ptiits trôs à souke. Pu s' endè raler à mitan del troke.

Doûcès croyances

Li djoû des Rwès, les moxhîs alént vey avou ene beneye tchandeale si les moxhes viként co. I toként sol tchetoere po les ôre brouyî.

Al Floreye Pâke [Rameaux], on-z alève pâcter les moxhes (mete ene coxhete di beneye pâkete après l' apî) po k' ele ni crevéxhe nén.

Cwand on moxhtî morève, les moxhes poirtént l' doû. On meteut ene ranse ou crepe [bandeau noir] dins l' apî, sol tchetoere do mitan.

Sourdants : Joseph Guérard, « L'apiculture dans le centre de la province de Luxembourg », memwere UCL, 1975.

Vî scrijhaedje di waloneu :

Les moxhes al lâme do Congo

Dins les vîs papîs ku l' Gaston Lucy m' è lêchî, dju vin du rmète lu mwin su in ptit calpin toelé ki contint du ses scrijhaedjes, cwand il ére ou Congo duvant 1930.

Lu calpin est scrît a francès, ca i n' sucrijfhot nin co a walon adon. Il è l'êr du s'intèresser às mouxhes (a miel).

Lu mouxhe al lâme du Congo

Lu mouxhe du Congo Beldje, c'èst ène djaene mouxhe. On croerot qu'ile vint du l'Italiène, mins on pôrot ossi l'aparinter al Palestiniène, al Siriène, et vs a-n âroz.

Mins, d'après cè k' dj' è veu, dju sondje ku, cabin k' ille âye lu minme couleur ku cètes-lales, c'èst ène race a pâr.

Nosse mouxhe è l' minme taye ku les sôres ku dju vnans d' câzer. Ille è trwâs djaenes anês et pol rawète, in nwâr k'est pus lådje.

Ille est fwârt sâvadje. On è fwêt kékes sayes pou l' domestiker, mins avu brâmint des rûjhes.

Dins l' Kassay, su tchètoûre est a 15-16 mètes du hôt, dins des craeyes d'âbes trop gros pou les gripeus noers î polu monter. Mins, a loyant des schâles du lianes conte lu tronche, i plat cwand minme ariver ou trô d' vol.

Pluctaedje

Nosse mouxhe racwèd du miel du buxhons, du polèn des fleurs, doull farine du maniok, du sé, du l'êwe et dul rouzêye [rosée].

Ille gârnt ses rais avu assez bin d'êwe, surtout al sètche sâjhon, mins l' pus souvint, c'est dul rouzêye. Ille ramasse dupus d' farine du maniok ku d' polèn po fé ses tortès d' lâme. Ille lu trouve dins les

buks d' âbes ki siervat às nègresses a piler les rcinêyes du maniok.

Dins l' Kassay, dju nn' è jamwès veu ène seule avu du polèn, coume dj' a-n è veu rârment avu du miel cwèdu su les buxhons.

Ille fijhat ène consomâcion tèrîbe du sé. Ille lu trouvat su les êres du feu, èyu k' les nègresses fujhat lu sé vèjètal.

Rouzêye

Tous les djoûs, al sètche sâjhon, ille vont plucter al rouzêye su les yêbes dul brousse, duvant ku l' solê nul supoujhe. Ele lu ramoennat dins les wastès, mins sins les rclôre. Ene curieuse afwère : ille lèyat l' aiwe des bîs [ruisseaux] pou l' rouzêye.

Lâme

Leu lâme est fwart brune. Ille n' è nin l' fin gousse du nosse miel d' Urope, mins ille est boune cand minme. Du tout tîmps, lu lâme est tiène [tiède], rapôrt a l'êr dou payis. Lu lâme nu vint nin a gurzès [ne se cristallise pas]. Dju sondje ossi ku l' tchaleur î est pou yâk [quelque chose].

Li nectar est cwèdu surtout su les plantes doull famille des pâwionacêyes (legumineuses) coume les accacias et les trêfes. Mins ele vont eto ramasser su grands âbes dul foresse. Ces pâwionacêyes la pôrint-z esse, avou l' tchaleur, yène des râjhons k'apêche lu lâme du prinde.

Tchètoûres natureles

Dj'ans veu ku les mouxhes fujhint leus tchètoûres dins les grands âbes, mès toutes les

sôres d' âbes nu convnat nin. Ille tchwâzixhat surtout lu « moukènié », èn âbe â roudje bwès, ki n' node rén. Ele polat co fé leus tchètoûres dins des termitires abandnêyes û in tuyô d' mètà lådje assez

Tchètoûres dins les âbes

Cwand les eclaireuses ont yeu rpêré èn âbe ki convint poull djonnê [essaim], ille èvoiat des ôtes ovrires poull nètiaedje. Ene rude buzougne, ca ces gros âbes la sont rimplis d' trigus et d' schouvîyes [débris]. Ille les moennat voye su 90 cms du hôt, nin dpus. Adon, ille fujhat dul cire pou fwère in toet, ki va soutnu les nictés ki sont pus hôt. Lu calote du cire doet z-a soutnu ène masse pa des côps teribe, ki put fwère djusca deus mètes du spès. Et i fât co tuzer al plûve ki mousse dins l' pouriture du l'âbe. Lu calote doet ossi soutnu lu pwès des mouxhes et des couvins, lu gato et les amonucions, ca ttafwêt pind après. Et portant, il est fû rare ku l' calote su lèye naler, mâgré l' mwateur du l'êr.

Il est vrê ku l' tchaleur n'è wère du prîje sul cire. Cabin ku les âbes sùxhinxhe vîs, i n' sont nin moirts pou ça. Duzou les tropikes, lu séve est permanente, et vént rascovru l' cire et l' aspêchî d' couru.

Lu calote et l'intrêye doull tchètoûre ni sont nin pus spesses ku les paros des lodjètes dou wastê.

Gaston Lucy, diviè 1928, ratourné e walon pa Louis Baidjot, e moes d' awousse 2011.

Societé :

Des comeres et des nos d' famille

Vos avoz oyous dire, binamêye lijheuse ou binamé lijheu, k' e-n inglès, li mot « woman » (feme) soude di « man » (ome); tot come e-n ebreu « icha », c' est on stindaedje di « ich ».

Po les mestîs, c' est tofer parey : metans, « manguinresse » sourd di « mangon ».

E nosse societé, les comeres n' ont nén todi yeu droet a-z awè on no.

Nos ratayons les Romins n' avént pont d' vraiys nos po les bâsheles, nerén po les comeres. Claudia Prima esteut l' primire feye da Claudius, et ses sours da leye estént Claudia Secunda et Claudia Tertia. Elle estént des limeros.

Si ene did zeles esteut marieye a Felisse, ele divneut Felicia. Pont d' galant, pont d' pitit no por zeles !

Les crustinnes ont stî les primires a-z aveur droet a on ptit no da zeles, à bateme.

El Hongreye, divant 2004, à s'-maryî, les femes pierdént pâr leu no, do moens so les papîs.

Insi, si l' ome Buta Ferenc si maryive avou l' feme Okos Mária, ele divneut Buta Ferencné. Dji vs ratoûne : si Biesse Tchantchès purdeut Sûteye Mareye, ele divneut Biesse Tchantchesse.

Asteure li feme pout tchoezî des ôtès môdes di lomaedje après l' mariaedje, mins c' est todi l' ome ki dene si no da lu às efants del cope, et nel nén poleur candjî. Di tote façon, minme asteure, pus d' 90 âcint des femes tchoezixhnut come c' esteut l' rîle divins l' timp. E l' Almagne, Roumaneye et des ôtes payis, dispoy lontimp, c' est les maryîs k' decidnut

eshonne on no d' famille po l' nouve famille etire: fouxhe-t i on novea no, fouxhe-t i l' no d' bâshele del marieye, fouxhe-t i l' no d' famille do maryî. Mins po pus d' 95 âcint des djins, c' est l' dierinne tchuze di ces troes la ki va.

El France, les femes estént oblidyées di prinde li no d' famille di l' ome, cwand elle si mariént. Asteure, ele polnut awè l' no d' l' ome dilé l' cia da zelvôtes, ou wårder seulmint leus nos d' bâsheles. Mins di totès manires, les enfants âront l' no d' leu pere. L' ome, lu, ni candje nén d' no. Po les spagnol-câzants, totes les djins poitnut l' no do bon-pa do costé do pere, poy li cia do bon-pa do costé del mere. Insi, po dire li veur, li feme si no ni va mây pus lon. E l' Espagne, asteure, ons a l' droet d' candjî l' ôre des deus nos, po l' feme diner s' no a ses efants eyet ptits-efants.

El Beldjike, à mariaedje, tchaeke wåde si no, mins tchaeke des deus a l' droet d' eployî l' no d' si ome ou di s' feme. Ane-Mareye Lizin, c' est, so les papîs, Anne-Marie Vanderspeeten, mins ele a l' droet di s' fé lomer Lizin, come si ome. Tolminme, c' est todi l' pere ki dene si no às efants, sâf cwand k' on n' sait nén kî k' c' est. Et minme cwand on l' découvre, on pout candjî l' no des efants, por zels poirter l' no d' leu pere.

Li mere, c' est leye k' a stî tcherdjeye, et poirter l' efant, et sofri po l' mete à monde. Eyet, minme si l' pere est à lon, ele n' a nén l' droet di dner s' no d' bâshele a ses efants !

Li mere bedje – walonde ou flamande – ki s' lome Schoonheyte, i lyi shonne pâr normâ k' ses efants s' lomnuxhe Destront come si ome, la k' c' est des sfwaitès idêyes k' on lyî a stichî e s' tiesse dispoy estant bâshele. E des ôtes payis, ça sbarreut les djins, k' ene mere n' ouxhe nén l' minme no k' ses efants.

Gn a co des comeres omosecsuweles, marieyes lweyâlmint avou ene ôte comere, et k' ont des efants d' èn ome k' ele ni s' vlèt nén aloyî avou lu. E nosse payis, c' est seulmint l' no d' ene deus k' on pudreut po lomer les efants. Parey po deus omes (ene cope omosecsuwele marieye lweyâlmint) k' ont afiyî [*affilié* = *adopté*] des efants. C' est adon k' onk des parints s' vout fé lomer avou l' no d' l' ôte, po les efants et les parints awè tertos on minme no d' famille. Et co, todi el Beldjike, si ene mere vout mostrer da kî k' ele est l' mere, ele n' a k' a s' fé lomer come si ome.

Ç' n' est nén po dmwin k' ons ârè comprins k' ene comere pout esse tot ossu degne ki si ome.

Djôr Sfasie, 25 d' awousse 2011

Vîs lives e walon :

Arimés da Mårtén L’Djonne

L’ôte vinrdi, sol brocante di Sint-Foyin, po cinq pèlés euros, on bê spès live è walon di 464 pâdjes, qui l’ tite c’ est : **Jules Feller-Oeuvres lyriques du poète wallon Martin Lejeune-1925**

Abèye mi sètchè d’ plastike biyodistrujhâve.

Èco on trèzôr di pus’, a mète avou tos ls ôtes, è m’ trô d’ Ali Baba.

Â pus’ fêt on dè walon, èt pus’ veut on qu’ on n’ kinoxhe qui pô d’ tchwè. JEAN Lejeune, a Lidje, avou s’ Cadet⁵, passe co. MARTIN Lejeune di Dizon... *Inconnu au Batayon.*

On docteur â grand coûr, amoureux di s’ contrêye èt des djins d’ amon nozôtes. In arawé scrijheu walon ossi.

Mwèrt trop djonne, a 43 ans... Damaedje.

Tourner les pâdjes di s’ live, c’ èst come fouyter les pâdjes di nos alboms di fotos. Ou d’ passer so ene blanke toele nos hopès d’ diapos di nos superwites qui dwèrmèt pâjhûlmint dvins leus classeurs.

Et totes les imâdjes da Martin Lejeune sont claires èt nètes, bin câdrêyes, sins "flou artistique" ni "solarisation".

On pô sèpia, tot l’ minme.

Dj’innméve bin, mi, ine pitite hipète di tims in tims, divins mes fotos...

On comprind qu’ Jules Feller âye potchî a djonds pîs so ene parèye ocâzion po mète è valeur ses fameusès rîles d’ ortografèye. Adon, a twèrtchî ine prèface di 58 pâdjes, rin qu’ ça.

Djans ! Martin Lejeune

⁵ « Cadet » : roman da Djihan L’Djonne di Djoupeye, eplaidî e 1921, ki raconte li veye d’ on live.

esteut s’ cama. Mins acertiner qu’il a-st apwèrté 36.000 – awè, 36.000 – coreccions è live da Martin, est ç’ bin s’ kidure come on cama ?

Ni sèreut ç’ nin on pô bêcôp po s’ mète luminme è valeur avou l’ ovrèdje di s’ cama ? Dji pinse todi mâ, dê, mi.

Wayaway si l’ Lucyin ou l’ Pablo rifondaxhît mâ l’ ouve da Martin...⁶ Â dépât, ci-chal âreut i scrît po des estènés ?

Adon qu’ i nos djâze des rbouteus, des rcroeyous macrê[s] [guérisseurs], di Pire Andri èt d’ Belèm, on n’ trouve nou scrijhêdje so **Chapuis!** Nin on mot!

Grigwère Chapuis, e s’ prijhon

Ewarant n’ est-il pas ?

On docteur ossi, del minme contrêye ossi, qu’ innméve les pitès djins,

⁶ NDMS : Sacwants d’ ses rimeas sont ddja e rfondou so l’ Aberteke : « Ni riyoz nèn » (Adrovaedje des concours SLLW) / « Tot rivnant do beur » / « Pocwè » (li magriyete) / « C’ est l’ vint ». Si stîle est corwaitî [analyse] sol Wikipedia.

ossi.

Chapuis, lu, s’ a rècresté disconte les èminances, les monsigneurs qui lî ont bin fêt payî. Èt sofri l’ mårtire co pès qu’ l’ Ôte, la, n a 2.000 ans so s’ creujh. Touwer Chapuis a 33 ans come l’ Ôte ossi, po l’ ègzimpe... Mèyan, mâssî bouria !

Il ârè bin falou des razanêyes po lzî crâwer des dorêyes al crinme èl g... djève èt quéques bons côps pîds â cou po les rmète è leu plèce, les èminances èt totes leus mâssistés. C’ est bin pô èt bin târd.

Po vni fouû conte

Lijhez tot l’ minme, al pâdje 173, " On doû ". On pout, inte les rôyes, tuzer, rin qu’ tuzer, a Grigwère Chapuis. C’ est todi ça.

Françwès Nyns

Grégoire Chapuis (1761-1794).

Après li raloyaedje del Principâté d’ Lidje al republike francesse (17 di fevrî 1793), i divna oficî di l’ Estat Civil a Vervî. C’ est la k’ il ecoraedja li mariaedje civil, ki l’ prumî si fjha li 22 d’ fevrî 1793.

I divna cohigne cohagne avou l’ Prince Eveke di Lidje, di Meyon. Ci-ci aveut corou evoye après l’ Binamêye Revolucion (1789) I parvina a rivni on prumî, pu on deujhinme côp avou ls Otrichyins e moes d’ mâss 1793.

C’ est di ces trevéns la k’ on-z ameta Grigwère Chapuis d’ aveur trayi li Paysis d’ Lidje po l’ France revintresse. Et l’ codâner a moirt.

Eredjistrumints då Tchåle Bruneau

Charles Bruneau, c'ere on prof al Sorbone k' a vnou à monde el Walonreye di France a Tchô [Chooz].

Il aveut tourné les viyaedjes del Simwès divant l' prumire guere daegnrece, ey eredjistrer les djins d' avârla. Gn a dins si aroyaedje di rcwerances do walon, do gâmès et do tchampnwès.

Ses plakes sont wârdêyes al bibioteke nâcionâle di France.

Li racsegne m' a stî dnêye pa on binamé Catalan sol Wikipedia.

Pardon d'utiliser le français mais je ne parle malheureusement pas wallon. Je suis Claudi Balaguer, l'utilisateur Capsot des wikiccionari/wikipédia occitane et catalane. En regardant quelques pages de Gallica (le site internet de la Bibliothèque Nationale de France que vous connaissez probablement), j'ai vu quelques enregistrements en wallon qui pourraient vous intéresser vous ou quelqu'un d'autre ici peut-être. Je vous indique où les trouver (ils ne sont pas tous en wallon apparemment) :

En vous souhaitant une bonne continuation et que la wikipédia wallone progresse et permette à votre langue d'être davantage connue et appréciée, cordialement.

Claudi Balaguer 21 di djun 2011 a 06 :54

Come d' efet, si vos tapez so ene ricwirrece (Google, evnd.) **audio + wallon + site :<http://gallica.bnf.fr>**, vos alez tchaire (sins vos fé mâ) so ene trintinne di plakes, inte di zeles 13 e walon, k' on pout aberweter [[télécharger](#)] po rén.

Pol walon do Levant, gn a k' ene tchanson e lidjwès,

d' ene Lidjeuse ki dmoreve a Âbî.

Pol Basse Ârdene, on-z a 7 eredjistrumints : troes po Âbî : deus djins ki racontèt leu veye, ene margaye inte deus omes, et ene sol plantaedje do toubak.

Po Rotchô, gn a deus eredjistrumints, onk sol bouwêye, et l' ôte so vizite di l' eveke et l' dicâce.

Avou deus ôtes plakes so l' ovraedje avâ les tchamps a Bive et Orcîmont, on-z a l' conte.

Pol walon do Miton, on-z a on tecse di Biarin : c' est on recitaedje di « li coide al doye » da Auguste Vermer. N a-st eto ene tchanson d' après Nameur tchantêye pa onk di Fweche. Adonpwis, on recitaedje d' èn ome d' Ansreme (sint Pire et sint Djôzef ki s' disburtnnut po l' administrâcion do Paradis).

Pol Coûtchant walon, on-z a on câzaedje so Marlanwé [[Morlanwez](#)].

Adon, pol Walonreye di France (viyaedjes walons del Bote di Djivet) on-z a deus plakes : ene di Lintchamp (câzaedje sol vî tins) et ene di Fumwè (l' ovraedje des schayires).

Les ôtès plakes sont-st e gâmès (Tchini, Abâ-l'-Nouve, Sinte-Mareye-so-Smwès), e tchampnwès (Vresse, Bôhan), des aschates walon-gâmès-tchampnwès (Bouyon, Corbion), des aschates walon-gâmès (Arbûmont)

Sol Wikipedia walon, a « Charles Bruneau », gn a des hârdêyes [[liens hypertextes](#)] po schoûter direk les plakes e walon.

Les eredjistrumints vont on pô trop rade, mins c' est dandjreus todi l' cas avou ces

vîs 45-toûs la. Lacobén ki Bruneau a riscrit tos les tecses (apus ki l' tchanson e lidjwès) e si scrijhaedje fonetike (ki n' est nén l' Alfabet Fonetike Eternâcionâ). Et dner pâr li ratournaedje e francès vizon vizu.

Vo cial onk des tecses eredjistré :

Li culteure do toubak

Ebén, dji va vs raconter çou ki s' passe cwand on vout coûtiver l' toubak. Diviè l' cwénze di mâss, dji preparans nos coûtches avou l' tero ki dj' avans yeu sogne di rintre a setche plaeece divant l' ivier. Dji semans l' grinne dizo l' tchessi, don, dzo on vere, et dj' arozans ût djoûs à long avou del tchôte aiwe. À dbout d' ût djoûs, dji cminçans a-z arozer avou del froede aiwe. Cwand ça est fwait, dji leyans l' grinne on moes. Et pu dji cminçans a rpiker e coûtches.

La, dji les leyans co poussî seurmint on moes ; ça depind del sâjhon. Et pu, dji metans e plinne tere, don, del tere k' est preparêye avou ene boune foumeure et d' l' ingrais.

Cwand c' est planté d' on moes, on les rpassé, don, po-z aratchî les nichtés. On les dhawe, don. Diviè li cwénze di djulete, li vint, ça depind, on cmince a djetouner [[ébourgeonner](#)]. Ça, c' est ene afwaire ki pout durer kéke tins, sortot si on nd a ene grande cwantité. Pu, à cminçmint d' setimbe – diviè l' cwénze, ça depind l' sâjhon –, on cmince al côper. Pu l' pinde a l' ombrir. Cwand il est setch, à cminçmint d' decimbe, on cmince al maroter. On rtire li bele foye et les ptites, on les mete po vinde meyeu martchî.

Lete da Djåke Dupuis

Dj' a stî bén binâjhe di rçure « Li Rantoele » d' esté. Dji ratin octôbe påjhirmint... sins rovyî d' aler a Bive tchaeke moes et a Rotchoirt deus còp sol moes.

Avou mi cmaxhî walon, dji ni so nén foirt lon. Mins dji m' di ki l' walon k'on-z a el tiesse vât seur bén li ci di l' Academeye.

Mi k' est natif di Mårloye, dj' a-st aprindou l' walon avou s' vî mononke a Rwè dilé Mâtche e-z alant bouter avou lu dins les cinses. Et tot schoûtant dvizer les grands, e-n estant rmouvté cwand dji voleu dire mi ptit mot ou cwand dji schoutéve padrî les ouxhs et k' i m' voeyént fé.

Dji so co bén fir d' end awè ene miete el tiesse et di n' nén d'morer come on bâyard addé des djins ki l' djazèt âjheymint.

« Li ci ki schoûte, li Diale l' aloude ! » mi djhént i les vîs po m' fé li lçon cwand dji schoûtéve dirî l' ouxh.

Tot mi rlijhant, dji m' di k' i vâreut mî rprinde les foyes del sicole di walon a Bive et aprinde a mî scrire. Oucobén lére « Vera ».

Dj' âreu bén volou scrire a Lorint Henschel mins li facteur n' a nén trové s' boesse.

Si dj' a bén comprins, gn a pupont d' cours di walon å Noû Lovén. Dandjreus k' i n' àrè nén stî foirt ecoraedjî pa tos les pârticularisses ki volént wårder leu scrijhaedje da zels et ki n' volént nén etinde djâzer do rfondou.

Dji vos evoye mi ptit mot cial po vos fé on clin d' ouy a vos k' est a l' ovraedje. Purdoz l' come li ci d' on mwais apurdisse a s' bon mwaisse.

Amiståvmint.

(li 9 d' awousse 2011)

(fén del lete di dvant, eplaideye el Rantoele 58, ki cåze co di s' vicaedje so les campagnes di Rwè) Çou k' esteut bén, c' est k' i gn aveut ossu des comeres ki cmincént a s' fé feme. Et cwand on-z aléve ås cromptes et k' ele tinént l' saetch, c' esteut bén plaijhant d' elzî vey li cour dins leus fenès blouzes ki bâyént.

Gn aveut Madlinne, li feye da Louwisse et Djôzef, ene miete pus viye ki Djåke, et k' inmève co bén rire avou lu. Si bén k' les mans les apelént cobén po sepe çou k' i fjhént drî les clawsons.

Gn aveut ossu l' Cristiane, li feye da Denise, et s' sour, ene Madlinne ossu. Leu pa aveut stî prins pa les SS et touvé a Bande. C' esteut on Mål'impré d' Lidje. Il estént deus Mål'impré a hanter avou les deus comeres Denise et Guerite do Tchaplî a Rwè. Onk esteut dedja maryî. L' ôte ni l' esteut nén co. Guerite s' a maryî avou Georges Batter. Il ont yeu deus gaméns, André et Marc.

Djåke des Cambuzes

Lete da Djôr Sfasie

Semdi, dj' a yeu l' disfinse di m' memwere di licinse e teyolodjeye. Dj' a yeu l' grande diss avou 80%.

Aeyir, dj' a cåzé avou mi eveke (ons a passé l' après-nonne eshonne po cåzer d' l' avni). On s' metrè a-z aprester l' messe cwand dji serè apriyesté [ordonné *prêtre*].

Dji serè priyesse-ovrî, et dj' sondjans d' dire messe e walon tos les londis ou tos les mårdis.

Dji so si binâjhe d' awè fini mes estudes. C' est ene miete târd po mi âdje, mins i vât mia pus târd, purade ki mây.

Proficiate a nosse soçon scrijheu k' a-st arivé el Walonreye e 2003 (portrait), eyet aprinde li walon did rén avou des djins d' après Cîné et Nameur, et sortot, avou l' âjhmince des scrijhaedjes e rfondou.

L' ABERTEKE**Copinreyes****Copinreya di Bastogne**

Tâves di rcâzaedje e walon tos les 3inmes londis do moes a l' aisse del Tuzance di Bastogne ou à Muzêye del linne a Bjhâri (Bizaury).

Câzaedjes so on tinme metou d' avance; tchansons, rivowe di l' actouwalité do moes avou, tchaeke còp, 20 a 30 soçneus(es).

Racsegnes : Claudine Voz
claudinevoz@hotmail.com.

Les rcâzeus d' Bive (Bièvre)

Aisse del Tuzance; copinreya li prumî mârdis do moes, di 15 e a 17 e. Racsegnes :
Dorchimont, Mady
mady.dorchymont@skynet.be
Baijot Louis
moulins.baijot@skynet.be

Les djâzeus d' Manhé

Sale comunâle, tos les 4inmes mierkidis do moes. Racsegnes: Jean et Anne-Marie Leclerc

Copinreya del Viye Sâm

Li prumî londi do moes

Copene Oufa (Oufalijhe)

Tâves di rcâzaedje e walon a dates tchoezeyes tchaeke còp ; Racsegnes: André Lamborelle (061 28 94 26), Marcel Leboutte (061 28 91 14).

Copinreya di Rindeu

Li prumî londi do moes a 20 eures. Racsegnes : Jean-Marie Hamoir 084 47 78 57.
jmhamoir@skynet.be

Tâvlêye di walon di Rotchfoirt

"Accueil Famenne", les prumîs et troejhinme mierkidis do moes. Racsegnes : Désiré Malet
d.maletsonveau@skynet.be.

Copinreya di Tchârnoe (Tchaurnè, Charneux-Harsin)

Sâle do viyaedje, li 3inme mârdis do moes Racsegnes : Josée Buron : joseeburon@hotmail.com

Li copinreya di Timister :

Li prumî djudi do moes a 20e ; Racsegnes : Léon Bomboir (087 44 61 85).

Li copinreya des trôs d' soteas, **Tchôfontinne** : Racsegnes : Marcel Louis (04 351 72 71 / 0474 29 02 59).
causeriealusine@hotmail.be

Li copinreya di **Stâvleu** si passe deus còps so l' moes, les prumî et l' troejhinme mierkidis, di 17 a 19 eures, à locâ d' Electrabel. Racsegnes : 080 86 32 27.

Sicoles di walon**Les scrijheus walons do Lussimbork :**

Sicole comunâle d' Ârveye (Arville), on semdi par moes, di 2 eures di l' après-nonne a 5 eures del vesprêye.

Racsegnes : Willy Leroy, 061 61 16 25,
willy.leroy@belgacom.net

Univiersité des 3 còps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures; Racsegnes 04 370 18 01

Les scoles di Bive do moes d' octôbe 2011

Mârdis 4, 11, 18 et 25 d' octôbe 2011 a l' Aisse del Tuzance di Bive, di 14 e a 17 e ; racsegnes : centre.culturel@bievre.be

Les scoles di walon a Serè

mârdis di 16 a 18 e. racsegnes : R. Joelants (04 336 09 56) - F. Chaumont (04 336 21 79).

*****

VoBuze (Youtube)

sol **tévé walon-câzante**

<http://www.youtube.com/wlntv>

* Li pitî banc, pal tchantreya « les tchanteus d' après meynute ».

* Rapoirtaedje so les fâcnîs et wôtoursîs do Marok.

sol **tévé des Rabulets**

Professeur Titôrvâ

Do tchôd modou so les waibes e walon**L' Aberteke**

<http://aberteke.walon.org>

Gn a ene novele edicion, ki date di djulete 2011, avou do Louis Remacle et do Lorint Hendschel (powezeyes), do Lucyin Mahin et do Djôr Sfasie (noveles et bokets d' roman) ; do Lou Pierard (pititès prôzes) ; hârdêyes eviè les 4 dierins limeros di nosse gazete (aberwetâves) et so les dierins videyos del tévé walon-câzante.

L' eciclopedeye Wikipedia

a-st acsût les **12.098** ârtikes (à 31 d' awousse 2011).

<http://wa.wikipedia.org>

Si pådje às noveles : <http://wa.wikipedia.org/Wikinoveles>

Li **Wiccione** s' amidere todi d' pus. On n' î roveye nén les pådjes e scrijha Feller.

<http://wa.wiktionary.org>

N av **6.114** ârtikes (à 31 d' awousse 2011).

Libes programes éndjolikes e walon

<http://walotux.walon.org>

Foroms et lisses

<http://berdelaedje.walon.org/>

<http://fr.groups.yahoo.com/group/viker/> (câzu moirt)

<http://walon.cultureforum.net/>

Tchanteus e walon

« **C' est cial ki ça s' passe** » li spectâke da Michel Azaïs, li 7 d' octôbe a 20e.30 e l' Aisse del Tuzance (Cinte culturel) di Sprimont. Racsegnes : foyer.culturel.sprimont@skynet.be
tel : 04-382.29.67

Teyâte

Waibe do teyâte do Triyanon a Lidje, avou tos les spectâkes, des fotos, et hay vos nd âroz

<http://www.theatretrianon.be>

Les programes 2011-2012 sont ddja presses. Dimandez lzès a trianon@swing.be oudon-bén a info@theatretrianon.be

DIN CISSE RANTOELE CI :

- Bounès fiesses (Lucyin Mahin) ... p. 3
- Les medias et l' Libeye
(Pablo Sarachaga) ..... p. 4
- Avou on houyeu flamind (François Nyns) p. 5
- Plakes e burton (Jean Cayron).... p. 6-7
- Plakes e walon a Ôtêye ..... p. 7
- Fâsse yebe po piter dsu
(Jean Goffart)..... p. 8
- Hegel, rituzé pa Titôrvå
(Djozewal) .....p. 9-10 & 15-16
- Belès letes : Li galant
(D. Lawrence & Djozewal)..... p. 11
- Camicazresse (Lucien Mahin) ...p.12-14
- Les copixhes et l' sodoirmant
(Louis Loiseau) .....p. 14
- Vî tins : Les tchetoes
(Joseph Guérard) ..... p. 17
- Moxhes al lâme e Congo
(G. Lucy & L. Baijot) ..... p. 18
- Les nos d' familles et les comeres
(Georges Sfasie) .....p. 19
- Martin Lejeune
(François Nyns) ..... p. 20
- Eredjistumints da Tchåle Bruneau p. 21
- Letes (Djâke Dupuis/Djôr Sfasie) p. 22

COQ sins l' WALON
COQ sins sporons

**humour
philosophie
orval
poésie
dérision**

Le Musée de la Parole en Ardenne vous invite cordialement à la présentation publique de la bande dessinée

**Profèsseûr Titorval,
one linwe ki va so tot**

(156 facéties en wallon avec leur traduction française)

Textes de Joël Thiry
Dessins de Djozewal

le vendredi 7 octobre à 19 h
à la salle de village de Chéoux
(l'ancienne école)

Vous pouvez acquérir ce livre sur place ou le réserver au prix préférentiel de 18 euros jusqu'au 7 octobre inclus en versant cette somme (+ 4 euros de frais de port éventuels) au compte BE78 0682 1708 2286 du Musée de la Parole en Ardenne 3, rue Chant d'Oiseaux 6900 Marche-en-Famenne
0479/22.03.81 - museedelaparole@marche.be